

Wilhelm, Zoltán¹

A magyar utazók által közvetített India-kép máig élő hatásai

Living effects of India images conveyed by Hungarian travellers

ABSZTRAKT

Áttekintve az elmúlt bő 100 évben magyarul megjelent, Indiával foglalkozó könyveket, feltűnő, hogy szerzőik többsége a nyugati kultúrfölény birtokában, általánosítva és tipizálva igyekezett közreadni megélt vagy tapasztalni vélt élményeit. Természetesen európai kontextusba igyekeztek helyezni benyomásaikat, és ennek megfelelően publikálták ezeket. A gyakorta Indiára használt pozitív jelzők – mesés, csodás, misztikus, pompás, gazdag, egzotikus, érdekes, Ázsia gyöngye – mellett feltűnnek a közgondolkodást kedvezőtlenül befolyásoló „címkék” is. Munkánkkal azokra a könyvekre fókuszáltunk, amelyek a nagyközönség számára is elérhetőek voltak, ezáltal a hazai India-kép alakítására hatással lehettek. Szakcikkekkel nem foglalkoztunk, kivéve a Magyar Földrajzi Társaság folyóiratát, a Földrajzi Közleményeket, melynek 1880–1945 közötti számait vizsgáltuk meg. Egzotikus utazásokról gyakorta írtak a folyóirat korabeli szerzői, ekként Indiáról is. Műveiket a patinás Társaság tekintélye verifikálta, ezáltal hivatkozási alapot is jelentettek. A jelen dolgozatunkban is bemutatott, Indiára általánosan használt kedvezőtlen hangvétel folyamánként a hazai közvélekedésben jól körülírható, generalizált India-képek alakultak ki, amelyek határozottan visszatükröződnek egyes kérdőíves felmérésekben is.

Kulcsszavak: India-kép, magyar India-utazók, tartalomelemzés, utazási irodalom

ABSTRACT

Reviewing the books about India published in Hungarian over the last 100 years, it is conspicuous that most authors attempted to publish their experiences and impressions in a generalized and typified manner, with a hint of the cultural supremacy of the West. Of course, they aimed to put their impressions in a European context and published accordingly. Besides the positive epithets—like fabulous, wonderful, mystical, magnificent, rich, exotic, interesting, the pearl of Asia—“labels” negatively influencing the public also appear. Our work was focused on those published books which were available to the public, thus influencing the image of India in Hungary. We did not include scientific articles, except the publications of the Geographical Review, the journal of the Hungarian Geographical Society. We studied the issues published between 1880 and 1945. Authors of the Geographical Review at that time often wrote about exotic travels—such as those to India—and their articles were verified by the authority of the esteemed Society, thus these were considered points of reference. As a result of the unfavourable tone generally used to describe India and presented in our work, there is a well-defined, generalized image of India in the public’s perception, clearly reflected in different questionnaires, too.

Keywords: content analysis, Hungarian India travellers, India image, travel literature

¹ PhD, associate professor, University of Pécs, Faculty of Sciences, Institute of Geography and Earth Sciences, Department of Political Geography, Development and Regional Studies; director, University of Pécs, Faculty of Sciences, Institute of Geography and Earth Sciences, Asia Centre, wilhelm@gamma.ttk.pte.hu

BEVEZETÉS

„...most Indiával kell elkezdenuünk, mert ez az első és legnagyobb keleti ország. Ámde alaposan meg kell fontolnunk a róla szóló tudósításokat, mert nagyon messzire van, és a mieink közül nem sokan látták, s akik látták is, csak egyes részeit látták, nagyobb részét csak hallomásból beszélnek [...] de ezeket úgy írják le, mintha mindent a leggondosabban megvizsgáltak volna...”² írta Strabón bő 2000 évvel ezelőtt, de sorai máig aktuálisak. Indiába eljutni még a 20. században is kiváltságot jelentett – főleg annak első évtizedeiben. Azok közül, akiknek pedig sikerült, többen érezték késztetést ottani élményeik közkinccsé tételére. Ezen írásművek többsége esetében Vámbéry Ármin megállapítása érvényesült: „Röpke utazás közben csak felületes tapasztalásra tehet szert az ember és igaza van az angolnak, a mikor a felületes utazó jellemzésére ezt a szójárást használja: »He studied the country whilst his ship was coaling« (magyarul: Tanulmányozta az országot, az alatt, hogy a hajója szenet rakott be.)”³

Az európai szerzők többsége a korszakokban jellegzetesen megélt kultúrfölnény birtokában, általánosítva, kategorizálva és tipizálva igyekezett nyomtatott formában közreadni megélt vagy tapasztalni vélt élményeit. Természetesen európai kontextusba igyekeztek minden benyomásukat helyezni, és ennek megfelelően publikálták ezeket. Szemléletük visszásságaira G. Hajnóczy Rózsa is utalt először 1943-ban megjelent (majd további kiadásokat megélt), Magyarországon széleskörűen ismert, Bengáli tűz című regényében: „Igaz, sok olyan dolgot látnak majd, ami eleinte megdöbbeneti önöket, de ha beleélik magukat a mi környezetünkbe, semmit sem fognak különösnek találni.”⁴ Ez a „beleélés” azóta is hiányzik. A gyakorta Indiára használt pozitív jelzők – mesés, csodás, misztikus, pompás, gazdag, egzotikus, érdekes, Ázsia gyöngye – mellett rendre feltűnnek a közgondolkodást inkább kedvezőtlenül befolyásoló „címkék” is.

Megvizsgálva (elolvassa) az Indiáról a 19. század vége óta megjelent magyar nyelvű nyomtatott kiadványokat, általánosan megállapítható, hogy ezek döntő többsége olyan szerzők tollából származik, akik rövid időt töltöttek a szubkontinensen, illetve csak egy-egy szűkebb térségének megismerésére nyílt esélyük. Ezek az írások rengeteg pontatlanságot, általánosítást, klisé tartalmazzak, többször szerzőik szűk látókörének hatásos bizonyítékai. India természeti-társadalmi jellemzőinek páratlan gazdagsága, diverzifikáltsága messze nem teszi lehetővé, hogy a hagyományos európai szemléletmóddal közelítsük meg jelenségeit. A továbbiakban – alkalmazkodva jelen szűk terjedelmi keretekhez – kísérletet teszünk az Indiáról megjelent magyar nyelvű kötetek áttekintésére olyanformán, hogy általános jellegű tanulságokat tudjunk megfogalmazni.

MÓDSZEREK

Munkánk céljaként a magyar nyelvű India-irodalom egy részének elemzését határoztuk meg. Olyan, megjelent könyvekre fókuszáltunk, amelyek a nagyközönség számára is elérhetőek voltak, ezáltal hatással lehettek a hazai India-kép alakítására. Szakcikkkel nem foglalkoztunk, kivéve az idén 150 éves Magyar Földrajzi Társaság folyóiratát, a Földrajzi Közleményeket, melynek 1880–1945 közötti számait vizsgáltuk meg, ugyanis ebben a periódusban ismeretterjesztő jellegű publikációk jellemték. Távoli, egzotikus utazásokról gyakorta írtak a folyóirat korabeli szerzői, ekként Indiáról is. Műveiket (időnként előadásaik leiratait) a patinás Társaság tekintélye verifikálta, ezáltal hivatkozási, viszonyítási alapot is jelentettek

² Strabón: Geógraphika. Fordította: Dr. Földi József, 1977. Gondolat Kiadó, Budapest, p. 717.

³ Vámbéry Ármin előszava Gáspár Ferenc 1906: A Föld körül. Singer és Wolfner Kiadása, Budapest, p. 3. kötetéhez.

⁴ G. Hajnóczy Rózsa 2002: Bengáli tűz. Palatinus, Budapest, p. 29.

népcsoportot jellemezve. Az utazás (eltúlzott) nehézségeire, veszélyeire utalva így fogalmaz: „Nem érdektelen visszaemlékezés az sem, hogy miként közlekedtem a vad népségekkel, azok papjaival és benszülött hordáraimmal.”⁶ Az átélt veszélyek, megpróbáltatások tudatosításának eszközeként a „beteg” szó különböző formában hétszer, míg a „miazma” négyszer fordul elő a 24 oldalas szövegben. Lényeges hangsúlyoznunk azonban, hogy ezek az írások egyáltalán nem ütnek el az akkori európai „közbeszédőtől”, a Kelettel kapcsolatos általános európai megközelítést tükrözik.

Szintén a Földrajzi Közlemények hasábjain jelent meg 1897-ben Latinovits Géza indiai utazását feldolgozó, az 1872-ben alakult Magyar Földrajzi Társaság szervezte előadásának ismeretterjesztő átírata. A cikk szófelhője (2. ábra) meglehetősen semleges, objektív, illetve inkább pozitív írást sejtet, azonban részletesebben elemezve hangvételét, inkább elmarasztaló tónust érzékelhetünk. Visszatérő megállapításai közül néhány: veszedelmes klíma, hőség, túrhetetlen hőség, enyhülés éjjel sincs, ártalmas égélj, veszedelmes malária, elpusztulni maláriában, máj- és lép daganat, Cholera India legtöbb vidékén, utálatos elephantsiasis betegség, hosszú és nélkülvözésekkel telt út, por és piszok, irtóztató bűz, az emberek hullnak, mint a legyek, évezredes civilizáció, de nem fejlődött... Mindemellett az elismerő jelzőkkel fukarul bánik (pl. Ázsia gyöngye, csodás, érdekes), a szöveg hemzseg a bántóan generalizáló következtetésektől, például. „a hindu nem képes semmit csendben elvégezni”⁷

2. ábra: Latinovits Géza (1897) „A macharadsák honából” c. cikkének Word Art szófelhője
Figure 2. Word Art image of Géza Latinovits's work entitled „From land of maharajas”

Latinovits tehető emberként, szolgálkkal körülvéve, az elérhető legnagyobb kényelemben utazott Indiában, mégis fanyalog, élcelődik a helyben tapasztaltakon. Az élcelődés gyakran gúnnyá fokozódik. Nemcsak a korai India-utazóink, hanem szerencsés követőik jelentős része is valamely oknál fogva késztetést érez, hogy mondandóját gunyoros csomagolásban tárja olvasói elé. Mára általános megközelítéssé vált sajnos ez az attitűd. A másik általánosan érvényes megfigyelésünk lehet, hogy az utas lépten-nyomon a – vélt vagy valós – higiéniai problémákról értekeznek, illetve kirándulását emberfeletti teljesítményként tárja olvasói elé, nem is beszélve a – nyilvánvalóan – képzelet szülte kalandokról. Ekként misztifikálódhatott az indiai utazások zöme, ahogyan túlzott szerénységgel nem vádolható módon Latinovits is leírta: „Erős természetem ellenállott a sok helyen ártalmas égélj és

⁶ Déchy, i.m., p. 56.

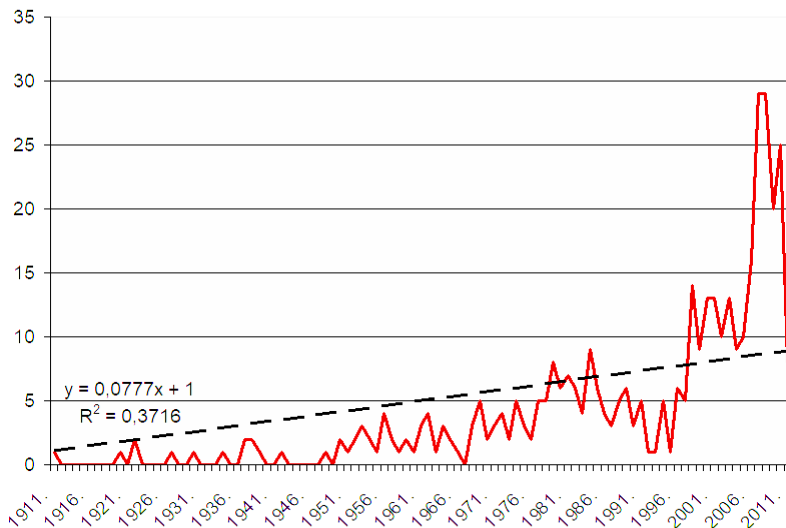
⁷ Latinovits, G. (1897). A macharadsák honából. *Földrajzi Közlemények*, 25, p 18.

a veszedelmes malárianak. Útitársaim kivétel nélkül betegen tértek vissza.”⁸ A korai utazási beszámolókat követően egyre inkább diverzifikálódott az Indiával foglalkozó irodalom. Ezek általános bemutatására vállalkozunk a továbbiakban, szem előtt tartva, hogy első India-utazóink publikációi máig meghatározzák utódaik zömének stílusát, illetve a hazai India-képet.

Az Indiáról megjelent magyar nyelvű könyvek tematikus áttekintése

Hazánkban az elmúlt évtizedekben öröndetesen megnőtt az Indiával kapcsolatosan kiadott könyvek száma (3. ábra). Ez többek között a cenzúra eltűnésének, a magyarra fordítások növekvő számának, a rendszerváltás után megjelenő, magukat indiai eredetűnek aposztrofáló vallási csoportok gyarapodásának, a távolabbra utazók – akiknek egyébként útikönyvekre van szükségük – és az élményeiket írásban is megörökíteni vágyók sokasodásának, az oktatás diverzifikálódásának, az indiai egészségmegőrzési eljárások terjedésének, de főleg: az ország több évezredre visszanyúló, egyre erősödő vonzerejének köszönhető.

3. ábra: Az Indiával kapcsolatos, hazánkban megjelent könyvek száma 1911 és 2011 első félévé között
Figure 3. The number of books relating to India published in Hungary between 1911 and the first half of 2011

A továbbiakban igyekszünk 461, az elmúlt 100 évben megjelent *magyar nyelvű* könyv kapcsán néhány általános megjegyzést tenni, de természetesen az annotált bibliográfia elkészítését a terjedelmi korlátok nem teszik lehetővé. Hangsúlyozottan csak a – nagyközönség számára is hozzáférhető – könyvekkel foglalkozunk. Itt nem térünk ki a szakfolyóiratok cikkeire (Indiát elemző földrajzi jellegűt magyar nyelven nem is nagyon találunk).

Az Indiával foglalkozó, anyanyelvünkön publikált irodalom legszélesebb csoportját az *útleírások* adják. Ezek már egészen korán megjelentek, jobbra a Magyar Földrajzi Társaság Könyvtára sorozatban. Döntően évszám nélkül kerültek forgalomba. Ezeket – ha a megjelenés éve nem volt kideríthető – nem vettük figyelembe a 3. ábra készítésekor.

A II. világháborút követően a rendszerváltásig, ebben a kategóriában jó néhány kiadvány látott napvilágot. Ezek jelentős része súlyosan elfogult, a vallási megnyilvánulásokat, a vallásos

⁸ Latinovits, *i.m.*, p. 25.

tárgyi kultúrát lekicsinylően kezelve, a gyarmati éveket az adott kor minden bajáért felelőssé téve, a nyilvánvalóan katasztrófához vezető szocialista gazdaságirányítást éltetve készült el. Többük súlyos tárgyi tévedésekkel terhelt, melyek főként a nyelvtudás hiányából, illetve a helyszínen eltöltött idő rendkívül szűkös voltából fakad (időnként csak néhány nap).

Furcsa módon a szerzők jelentős része – tanulva az elődöktől – továbbra is késztetést érez a humoros vagy annak gondolt stílusra. Sajnos ez a szándék sok esetben inkább gúnyos, mint ironikus, avagy vicces hangvételt eredményez. Ugyanakkor az útinaplók egy része teljesen semmitmondó, többnyire csupán az utazó aznapi étkezését, költségeit és más személyes szükségleteinek leírását tartalmazza.

Az útleírásokon túllépve, több kötet értékes információkat tartalmaz, elemzésekkel nyújt többletet, de ezek zöme sem tud szabadulni megjelenésük időszakának ideológiai koloncától.

Igazán megmosolyogtató ezen műfaj némelyik kiadványa. Ezek a művek időnként arra is rávilágítanak, hogy a diplomáciai külszolgálatban eltöltött idő sokszor nem teszi lehetővé egy-egy ország hamisítatlan hétköznapijainak, igazi kultúrájának megismerését. Mindemellett gyakran bosszantó azoknak a felmerülő „problémáknak” a taglalása, amelyek „megkeserítik” e hölgyek és urak fáradságos utazásait: késik a repülőgép és kétségkívül izzasztó a várakozás; nem kísér testőr; nincsenek velünk a szolgálóink (!); vajon a saját ölebünk kapja-e a pirított májat távollétünk alatt, vagy eleszik előle a szolgálóink? Meglehetősen furcsa érzés leírva látni a 100 rúpiás tiszteletdíjat egy kigyóbűvölőnek, vagy az 500 rúpiásat egy alkalmi, bazárból felszedett idegenvezetőnek; mindezt az 1980-as évek végén, amikor kiváló indiai útleírások egyetemista szerzői napi 5–10 rúpiából voltak kénytelenek gazdálkodni. A tárgyi tévedések ezek után már nem is feltűnők.

A geográfus tollából származó útleírás azonban – a diszciplína természet- és társadalomtudomány voltából fakadóan is – részletes, szakmailag megalapozott, rengeteg előzetes kutatómunkát feltételező közlemény, ugyanakkor izgalmas olvasmány is (Móga, 1989; Kubassek, 1989). Egyébként meglepő, hogy több szerző is látogatását követően évekkkel, akár évtizedekkel később publikálja útinaplóját. Így tett D. Kardos (2007) személyes hangvétellű jegyzeteivel, vagy Burgerné (2012), szakmai anyaggal bővített élménybeszámolójával, illetve Bangha (2019) is.

A KGST-ben megszokott munkamegosztás egyébként az útleírások „piacán” is működött, hiszen Zikmund és Hanzelka (1971) egy sereg élménybeszámolót publikált, amelyeket több kelet-európai nyelvre lefordítottak. Grandiózus, Dél-Ázsiáról szóló művük sokáig töltött be fontos szerepet azok számára, akik kedvelik ezt a műfajt, és szerettek volna többet tudni a nagyregióról. A vállalkozás egyben a szocialista gépjárműipar fölényét is bizonyítani kívánta, hiszen a szerzők Tatra terepjárókkal tették meg sok ezer km-es útjukat.

Egy Ranchi környéki csehszlovák beruházás műszaki fordítójaként érkezett Indiába Androvicová (1983), aki szabadidejében tett utazásait örökítette meg. Nemére jellemző gondos észrevételeit, megfigyeléseit ugyanilyen részletekbe menően tárgyalja könyvében. Érdekes átalakulásnak lehetünk egyidejűleg tanúi a könyv olvasása során: a kívülálló számára lényegtelen körülmények taglalása felől az író egyre inkább elmozdul az érdemi, ugyanakkor érdekes tények közlése felé. Mindemellett nem titkolja személyiségének – India hatására – lezajlott pozitív átalakulását sem.⁹

Az egyszerű útinaplók mellett több speciális verzió is megszületett. Létezik szerző, aki élvezetes – sajnos csak virtuális – gasztronómiai túrára invitál. Van, aki a nyugati társadalom elé tart görbe tükröt, pellengérré állítva az indiai „álgurukat” vakon követőket, mindezt például egy zarándokút történetének köntösébe burkolva.

⁹ Hasonló benyomásunk lehet a legtöbbször kiadott magyar nyelvű, indiai tárgyú regényt olvasva is, amely G. Hajnóczy Rózsa neve alatt jelent meg és a „Bengáli tűz” címet viseli.

Több szerző úgy szeretné a könyvét sikeressé tenni, hogy meg nem történt kalandokat ír le drámai hangvétellel – minimum mérges kígyókat tesz ártalmatlanná, csodatévő szentekkel teázik, nagybeteg embereket ment meg stb. –, az India-sztereotípiákat tovább éltetve. Persze akad olyan is, aki őszintén, bugyuta naivitással írva indiai újtjáról, az ott megfogant gondolatait papírra vetve teszi magát nevetségessé, mi több, borzasztóan ellenszenvenessé. Van utazó, kinek ideje kevés, pénze viszont több. Ebből következően taxival járta be India bizonyos területeit, Kőrösi Csoma Sándor nevét képzeletbeli zászlajára tűzve (Banerji, 2009; Barótiné, 1999; Bernáth, 1994; Biberauer, 1937; Borsos, 2003; Budai Szücs, 2002, 2008; Dezséri, 1977; Dulemba & Dworczyk, 1962; Erdősi, 1927; Fehér, 2008; Gams & Salamon, 1985; Gelencsér, 1998; Herendi, 1997; Horváth, 2007; Jakabos, 1983; Molnár et al., 2009; Nagy, 1957; Prinz, 1911; Sárosi, 1986; Sebes, 1969; Tasnádi-Sáhy, 2010; Vincze, 2006 stb.).

Az igazán szerencsések, valamely családi meghívásnak eleget téve, hosszabb időt tölthettek el a szubkontinensen, majd munkát is vállalva mélyíthették el ismereteiket, tarthatták fenn ottlétüket (v.ö. Baktay Ervin). Így került Ligeti Vilma is Indiába. Látogatását három könyvben örökítette meg (Ligeti, 1966, 1969, 1977). Pontos útleírásai szubjektív megvilágításban kerülnek az olvasó elé, írásai már átmenetet képeznek a szépirodalom felé. (Ez egyébként – természetesen – nem csak őrá igaz.) Egy időben szintén megélhetését köszönhette Indiának – újságíróként – Kalmár György. Tapasztalataira és az itthoni, korabeli politikai elvárásokra alapozva több könyve látott napvilágot a szubkontinensről (Kalmár, 1971, 1972, 1974, 1980, 1982, 1985, Kalmár & Stalter, 2000).

Jól megírt útikönyvet adott közre Péczely (1988), kár, hogy csak Észak-India néhány táját járta be. Hű képet ad viszont az Indira Gandhi elleni merénylet utáni helyzetről, ugyanis éppen Agrában tartózkodott a gyilkosság idején.

Hasonló kategóriát, ámbar kevésbé szimpatikust jelentenek a *vadászélmények leírásai*. Jobbára ezek a naplók kiegészülnek országismertetéssel és a vadászaton kívüli élménybeszámolókkal (Anderson, 1974; Apponyi, 1931; Corbett, 1969; Kiss, 2008; Széchenyi, 1964).

Érdekes élményt kínálnak azok a kötetek, melyeket Indiába látogató művészek adtak közre. Rendkívül érdekes az a látás- és írásmód, amely az „átlagembertől” eltérően közvetíti ezen utazók élményeit. Nem az unalomig ismételt és korábbi útikönyvekből átemelt leírásokkal találkozik az olvasó, hanem karakteres, érzékeny, sokszor filozofikus véleményekkel, amelyek által sokkal közelebb kerülhet Indiához (Garai, 1971; Koestler, 1999; Michaux, 1998; Orbán, 1973).

Aki kizárólag *útikalauzt* szeretne a kezébe venni, ma már nem kell csalódnia. Magyarul is számos kiadvány áll rendelkezésére szebbnél szebb kivitelben. Jellemző azonban, hogy ezek inkább külföldi kiadók már kipróbált produktumainak fordításai. Mindemellett India méreteiből, ősi történelméből, kulturális sokszínűségéből fakadóan nyomtatott idegenvezetőink igen vastagok, súlyosak, ezért az ezeket használó utazó csomagjának többnyire legnehezebb darabjai, kivéve néhány kisebb területre koncentrált (India, 1976; India, 2008; India, 2011; Fehér & Reményi, 2008; Nicholson, 2011; Shales, 2007).

Egyre nagyobb számban jelennek meg méregdrága *fotóalbumok* (színes, képes könyvek) is Indiáról, vagy részben Indiáról. Sokukban csak nagyon rövid, egy-két soros képaláírások tájékoztatják az olvasót (képnézegetőt) a látottakról, de persze léteznek bővebb, az ismeretterjesztést felvállaló szöveggel ellátottak is. Olykor a művész szubjektív szempontú írásai is megjelennek fotókkal társítva. Érdekes India-képet közvetítenek ezek az albumok: jobbára a legismertebb műemlékek kerülnek lencsevégre, illetve sajátos szociofotókat közölnek, így erősítve az India-kliséket (India, 1996; India 100 csodája, 2008; Bodó & Kallus, 2004; Kiss, 2009; Leveles & Juhász, 2010; Pavan, 2005; Sára,

2009). Persze ez érthető is, hiszen ki venne meg egy drága kiadványt, amelyben épülő autópályák, modern üzemek, középosztálybeli otthonok, call-centerek jelennek meg?

A *művészettörténeti könyvek* egy része már átmenetet képez a szép fotóalbumoktól a szakkönyvek felé. Néhány ezek közül korábban megjelent külföldi mű fordítása, némelyikük egészen magas színvonalú; egyidejűleg hazai szerzők kiváló munkáival is találkozhatunk (Albanese, 1999, 2001; Baktay, 1981; Horváth, 1977, 1980, 1982; Keserü, 2007; Mannering, 1996; Mode, 1970; Szulejman, 1979). Mindemellett néhány kiállítás-kalauz vagy indiai kulturális esemény kiadványa is hordoz értékelhető információt (India művészete 1954; Indiai miniatűrök 1965; Mai indiai képzőművészet 1972; Indiai táncgyűttes 1956). Számottevő, megfelelően verifikált, Indiára vonatkozó információ-mennyiség nyerhető a művészettörténeti lexikonokból, összefoglaló művekből is (Burton & Cavendish, 1992; Fajcsák, 2007; Petz, 2001; Stierlin, é.n.).

Megérkezünk az útinaplók mennyiségével vetekedő kategóriához, a *vallási kalauzokhoz*, *vallásismertetőkhöz*, melyeknek sajátos csoportját képezik az indiai – eredendően hatalmas mennyiségű – *vallásos irodalom fordításai*. A nagy számok törvénye alapján, minőségüket tekintve óriási a szórás. Egy részük nemcsak vallástörténeti kalauz, hanem országleírás, úti beszámoló stb. (Armstrong, 2005, 2007; Balogh, é.n.; Bárdi, 1999; Brunton, 1999; Coomaswamy, 1989; Eliade, 2002–2003; Glasenapp, 1998; Hernádi, 1989; Hetényi, é.n.; Ions, 1991; Isvara Krsna dasa [Tasi], 2003; Jung, 2005; Klostermaier, 2001; Kozma, 2001; Küng & Stietencron, 1999; Malik Tóth, 2002; Mehra Kingsland, 2000; Radnóti, 2008; Schmidt, 2004a, 2004b; Singh Kalsi, 2001; Téchy, 1986; Weber, 2005). Néhány szerző munkája kiemelkedik e művek tengeréből. A hazaiak közül kimagasló Baktay Ervin, aki bár nem tanult egyetemen indológiai – festőművész volt –, mégis nyugodtan nevezhetjük indológusnak. Noha könyvei jobbra vagyis ismereteket közölnek Indiáról, több szakkönyve is megjelent. Akadnak vallási tárgyúak is (Baktay, 2000b): fordított hindu vallási irodalmat. Jelentősége – többek között – abban áll, hogy felhívta a figyelmet az általánosítás veszélyeire (különösen igaz ez Indiában): a hinduizmus nem nevezhető politeizmusnak. Ő egyértelműen monoteisztikus vallásnak írja le, más – kiváló – (Brockington, 2007) alkotók kiemelik, hogy csak egyes irányzatokra mondhatjuk ezt. Baktay nézetét erősíti Tóth-Soma Lászlónak, a Bhaktivedanta Hittudományi Főiskola korábbi rektorának munkássága is (1998a, 1998b, 2000, 2007). Közérthetően, a lényegét kiemelve ír bonyolult kérdésekről. Egyébként éppen az általa korábban vezetett intézményt fenntartó vallási közösség (Magyarországi Krisna-tudatú Hívók Közössége) kiadója árasztja el az utóbbi időben hitüket népszerűsítő kiadványokkal hazánk könyvpiacát is. Ebben az áttekintésben, illetve a bibliográfiában ezek közül csak néhányat vettünk figyelembe.

Mindenképpen meg kell emlékeznünk Puskás Ildikó munkásságáról. Könyveivel hosszú időn keresztül közvetítette az indiai kultúra és vallás értékeit a magyarok számára, ugyanakkor a rendszerváltoztatást követően egy India-bibliográfiát is publikált (Puskás, 1984, 1991, 2000).

Szerencsére, igaz nem nagy számban, elérhetőek anyanyelvünkön megjelenő, az *indiai vallásos irodalom* gyöngyszemeire épülő fordítások is: Vedánta-sūtra, Varuna himnuszok, Puránák, Rámájana, Rig-Véda, Srímad Bhágavatam, Upanisadok, Bhagavad-Gítá, Dhammapada, Pretakalpa stb. Emellett különleges élményt nyújtanak a régen élt szerzők indiai megfigyeléseit tartalmazó fordítások, illetve az ókori, középkori *szépirodalom* remekműveinek magyarra való átültetései (pl. Buzurg Ibn, 2006; Silappadhíram és Maduraikándzsi, Gíta Govinda, Kabír misztikus dalai, Kálidasza művei stb.). Azon túl, hogy művészi értékük vitathatatlan, *forrásokként* is értékesek.

Az India vallásait – nem csak a hinduizmust – tárgyaló kötetek „édes testvérei” a szubkontinens *egészségmegőrzési eljárásait* (főleg a jógát és az ayurvédát), spiritualizmusát propagáló kiadványok (pl. Atkinson, 2000; Boros, é.n.; Frawley, 2003; Hirschi 2010; Joshi, 1999; Ranade & Ravat, 2009;

Vivékánanda, 2006; Yesudian, 1941, 2005), hiszen a jóga a vallás része. Inkább a sportteljesítményekről szól azonban néhány másik könyv (pl. Roskelley, 2006; Scarr, 1972).

A következő érdekes csoportot azok a kötetek alkotják, amelyek *indiai gondolkodók, politikusok önéletírásai* vagy *életrajzai*. A II. világháborút követően ebbe a körbe csak kevesek kerülhettek be (a rendszer hivatalos kedvencei: Nehru és lánya, Indira [Gandhi 1981; Nehru 1956, 1981]), illetve olyan, köztiszteletben álló személyiségekről is „leleplező” írások jelentek meg, mint Gandhi. A kommunista érában a hatalom szemében a szállkát közismert vallásossága jelentette (Pilát, 1969). A „Nagy lélek” önéletírásai, filozófiája később fordításban megjelenhettek, emellett a mai napig számos szerző foglalkozik vele (Aklan, 2008; Baktay, é.n.; Gáthy, 1970 1989; Gáthy & Balogh, 2000; Rolland, 1922; Sitkéry, 2003; Szenkovics, 2014, Wilkinson, 2006).

A fentebb felsorolt alkotásokon kívül a magyar nyelvű bibliográfiákból nem hiányozhatnak azok a kötetek sem, amelyek a magyarországi kommunista diktatúra kezdetéhez köthetők. Súlyosan elfogult, valótlanságok publikálásától sem mentes művekről van szó, jobbára az 1950-es és ’60-as évekből (pl. India, 1955; India – Bharat, 1956; Bettelheim, 1965; Dange, 1952, 1953; Dutt, 1950, 1951; Gyakov, 1950, 1951; Mukerjee, 1954; Sichrovsky, 1961; Szilágyi, 1956 stb.).

Bár életművük jelentős része az említett időszakra esett, három szerző – Balogh András, Gáthy Vera és Surányi Sándor – mindenképpen kiemelendő a többiek közül. Szakértelmük megmentette őket attól, hogy az ideológiai elvárások túlzottan megkössék kezüket. Máiig jól használható munkákat publikáltak (Balogh, 1974, 1978, 1979, 1988, 2002; Gáthy, 1974, 1984, 1985, 1989a, 1989b, 2017; Surányi, 1968, 1978, 1982).

Végül a *szakkönyvekről* essék néhány szó! Több diszciplína képviselői írtak kiváló könyveket Indiáról, ezek azonban szakterületenként nézve is alacsony számban jelentek meg. Nyilvánvalóan a kutatók tudományos publikációikat többnyire folyóiratokba szánják, ezért marad a szakkönyvek száma viszonylag alacsony. Az aktívabbak e tekintetben a humán tudományok képviselői és fordítóik. A történelmi monográfiák, illetve valamely történelmi időszakot feldolgozó kötetek viszik a prímet (Antonova et al., 1981; Aradi, 2005; Bethlenfalvy, 2006; Bongard-Levin & Grantovszkij, 1981; Collins & Lapierre, 2001; Devāmṛta, 2008; Tenigl-Takács, 1997; Wojtilla, 1998, 1999). Szociológiai (Béládi, 1985), demográfiai (Chandrasekhar, 1968), színházművészeti, néprajzi (Saposnyikova, 1974, 1980), közgazdaságtudományi (Sen, 2003) és regionális földrajzi (Wilhelm, 2015; Wilhelm & Trócsányi, 1996) műveket is találunk a történelmieket mellett.

Az elmúlt időszak egyik kiemelkedő művének látszott a könyvesboltok kirakatában Folk (2007) könyve, amely azonban az állatorvosi ló tipikus esete. Pedig a kíváncsi olvasó örömmel vette kézbe kötetét Indiáról. Végre egy olyan hazai szerző, aki nem kéthetes indiai tartózkodásának hatására állít fel axiómákat és tárja elénk a féligazságok papírkosárba kívánczó gyűjteményét. A másik, amiért nagy várakozással tekinthetünk az olvasás öröme elé, az a kiadói garancia. A HVG Kiadó a közelmúltban számos, nemzetközi szakmai verifikáción átesett kötetet jelentetett meg kiváló fordításban. Tette ezt más, napi sajtótermékéről ismert, könyvkiadói működésével elborzasztóan gyenge nivójú könyveket – indiai tárgyút is – világra segítő társasággal ellentétben.

Ezért kényelmetlen az a blamázs, amellyel a könyv kezdődik. A „Beköszöntő” négy helyesírási hibával terhelt egy oldalának számos mondata a „copy and paste” technikájának alkalmazásával a szerző következő oldalakon olvasható önvallomásából származik. Mindezért furcsa érzés S. V. Maninak, a Tata Consultancy Services indiai elnökhelyettesének tollából azt olvasni, hogy a „mi közép-európai világunk”. Bár ez még akár így is lehet, érezheti önmagát „berliner” módon közép-európainak, de a „számunkra idegen civilizáció” emlegetése egy, a szubkontinensről származó úr esetében meghökkentő.

A kötet tagolása olyan címekhez rendelve történik meg, amelyek nehezen értelmezhetők. A „Történetek” c. egységben nincsenek történetek, hanem a terület történelmi fejlődésének zanzáját kapjuk, a „Maga az ország” c. fejezetbe taszított alfejezetek pedig nehezen alkotnak értelmezhető egységet. A könyv legalább nyelvi szempontból igényes, jelen sorok írója a „Beköszöntő” után csak a 60. oldalon ütközött elírásba. Visszatérő stíluselem viszont a „nagyon indiai”.

Alapvető mulasztás a hivatkozások mellőzése, így minden hiba a szerző fejére száll. Abból pedig akad bőven. Csak néhány, mutatóban: a szerző szerint Srí Lankának tamil többségű lakossága van; a Dekkán a Föld legidősebb szárazulata; Chittorgarh várát a sivatag veszi körül; Amritsar Kashmir határán van; az érinthetetlenek szószólója, dr. Ambedkár vagyonos családból származik; Feroze Gandhi (Indira Gandhi férje) párszi tudós volt; Ganésa ott van „minden ház ajtajában, minden boltban vagy taxin, teherautón”; Varanasiban 1,5 millió ember él a szövésből; India városi kultúráját, városainak történetét, a városi épületek és műemlékek jelentős részét mindenütt a muszlim vagy mughal városiasodásnak köszönheti stb.

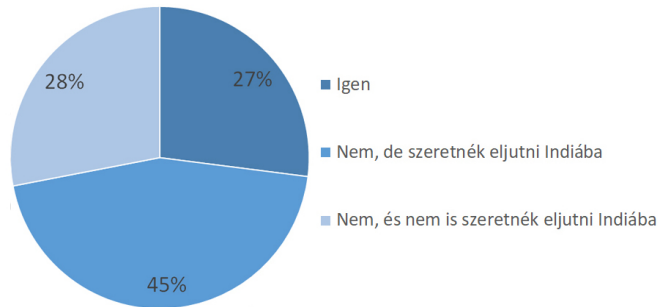
Jobb, ha olyan könyvek után nézünk, amelyek a valóságnak megfelelő információkat tartalmaznak Indiáról. Ilyen a Horváth et al. (2008) által szerkesztett „Ázsia regionális földrajza”, illetve a Tóth (2010) szerkesztette „Világföldrajz”. Ezekben azonban – érthető módon – csak néhány tucat oldal jut a szóban forgó országra. Dolgozatunk apropója kapcsán helyénvaló megemlékeznünk a pécsi Ázsia Központ talaján megerősödött, Dél-Ázsiára fókuszáló kutatási műhelyről és publikációs bázisról is. Az itt tevékenykedők publikációi a hazai geográfia különleges szegmensét alkotják (pl. Bokor et al., 2018; Fazekas, 2014; Nemes, 2016; Piszter, 2013; Trócsányi & Wilhelm, 1997; Wilhelm, 2000, 2001, 2002, 2004, 2008, 2009, 2010, 2011, 2015, 2018; Wilhelm et al., 2010, 2011, 2014; Wilhelm & Bagdy, 2021; Wilhelm & Zagyi, 2012, 2019; Wilhelm et al., 2010; Wilhelm et al., 2022; Wilhelm et al., 2006; Zagyi, 2009, 2013; Zagyi & Ács, 2017; Zagyi et al., 2021 stb.) jelentős tudományos hatással. A pécsi Ázsia Központ platformjáról indulók írásai szigorú szűrőkön keresztül jutnak el a nyilvánosság elé, ekként – tisztelve a nagy elődök munkásságát és vitathatatlan eredményeiket – szakítanak azokkal az anomáliákkal, amelyekre jelen munkánkban is igyekeztünk felhívni a figyelmet.

KÖVETKEZTETÉSEK

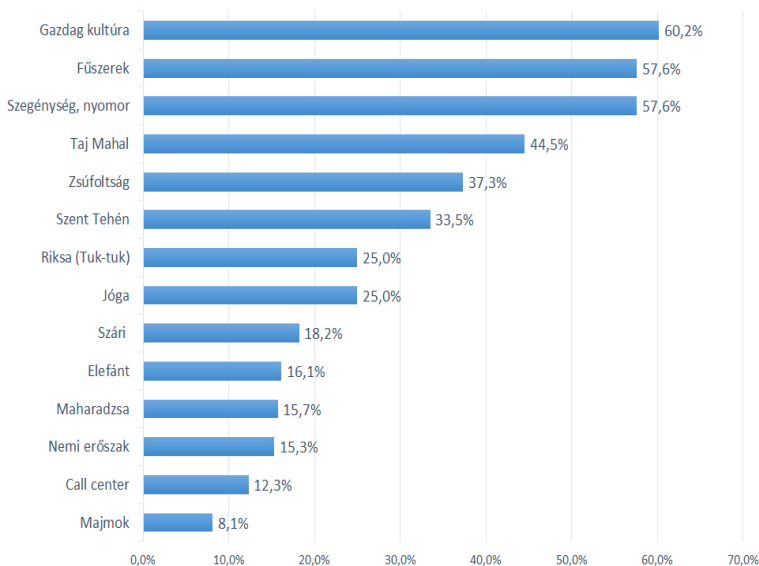
Elemelve a több mint százéves Indiával kapcsolatos magyar nyelvű könyvkiadás produktumait, szembeűnő, hogy a kezdetektől jellemző az elvtelen általánosítás, az egzakt indikátorok nélküli tipizálás, a megalapozatlan klisékre való támaszkodás, az olcsó, esetenként gúnyba átforduló ironizálás, a negatív tapasztalatok felnagyítása, ezáltal a megörökített utazás valamiféle hőstettként való beállítása. Ennek a hangvételnek – kiegészülve a média szenzációhajhász, valóságot elferdítő hatásaival – a folyamatyaként a hazai közvélekedésben jól körülírható, generalizált India-képek alakultak ki, amelyek szoros összefüggésben állnak a fent leírtakkal, ugyanakkor határozottan visszatükröződnek egyes kérdőíves felmérésekben is. Wilhelm Anna 2020-ban összeállított, az Indiába irányuló utazási szokásokat/szándékokat vizsgáló kérdőívét értékelhető módon kitöltő 236 válaszadó közel harmada nem járt még Indiában és nem is szeretne eljutni oda (4. ábra).

Az indiai utazási szándékkal nem rendelkezők döntő része – hátráltató okként – azokkal a régóta sulykolt klisékkel válaszolt, amelyek már a korábban példaként hivatkozott szerzőknél is jellegetes módon előkerültek: kosz és a nem megfelelő higiéniai környezet (66,2%), de a zsúfoltság (63,1%) és a szegénység, nyomor (53,8%) is magas arányban szerepelt taszító tényezőként (Wilhelm, 2020). Ezek a leggyakoribb asszociációk között is előkelő helyen szerepelnek (5. ábra).

4. ábra: A „Járt már Indiában?” kérdésre adott válaszok megoszlása
Figure 4. Distribution of answers given to the „Have you ever been in India?” question

5. ábra: Az Indiával kapcsolatban leggyakrabban előkerülő fogalmak
Figure 5. The most common concepts related to India

India gazdasága az 1990-es évek elején elindult reformfolyamatok eredményeként rohamosan bővül, az ország nyugati értelemben is modernizálódik. Egyedülállóan gazdag történelme, kultúrája, természeti-társadalmi diverzitása a globális világgazdaság sikerországává tette. Ideje lenne hazánkban is meghaladni azt a 19. századból eredő kommunikációt, amely a mai napig döntően jellemzi a nagyközönségnek szánt nyomtatott publikációkat.

IRODALOMJEGYZÉK

- Aklan, A. K. (szerk.) (2008). *Gandhi – Esszék, aforizmák, idézetek*. General Press Kiadó.
- Albanese, M. (1999). *Észak-India – Kelet olvasztótégléje*. Gabo Kiadó.
- Albanese, M. (2001). *Az időtlen India. Történelem, kultúra és művészet a kezdetektől a 13. századig*. Officina '96 Kiadó.

- Anderson, K. (1974). *Ilyen a dzsungel*. Táncsics Könyvkiadó.
- Androvcová, E. (1983). *A Himalájától délre*. Madách Könyv és Lapkiadó.
- Antonova, K. A., Bongard-Levin, G. M., & Kotovszkij, G. G. (1981). *India története*. Kossuth Könyvkiadó – Gondolat Könyvkiadó.
- Apponyi, H. (1931). *Úti- és vadásznaplóm Indiából és a Himalayából 1930*. Dr. Vajna György és Társa Kiadása.
- Aradi, É. (2005). *A hunok Indiában*. HUN-idea Szellemi Hagyományörző Műhely.
- Armstrong, K. (2005). *Az iszlám rövid története*. Európa Könyvkiadó.
- Armstrong, K. (2007). *Buddha*. Tericum Kiadó.
- Atkinson, M. (2000). *Az indiai fejmasszás művészete*. Holló és Társa Könyvkiadó.
- Baktay, E. (é.n.). *India szabadságot akar*. Írás könyvkiadó.
- Baktay, E. (é.n.) [1930]. *A világ tetején I-II*. A Magyar Földrajzi Társaság Könyvtára. Lampel R.
- Baktay, E. (é.n.) [1934]. *A Boldog völgy országa*. A Magyar Földrajzi Társaság Könyvtára. Franklin-Társulat.
- Baktay, E. (é.n.) [1937]. *A Pandzsáb*. A Magyar Földrajzi Társaság Könyvtára. Franklin-Társulat.
- Baktay, E. (é.n.) [1938]. *Hindusztán*. A Magyar Földrajzi Társaság Könyvtára. Franklin-Társulat.
- Baktay, E. (é.n.) [1939]. *Királyfiak földjén (Rádzsputána és Gudzsarát)*. A Magyar Földrajzi Társaság Könyvtára. Franklin-Társulat.
- Baktay, E. (szerk.) (1978). *Indiai regék és mondák*. Móra Ferenc Könyvkiadó.
- Baktay, E. (1981). *India művészete I–II*. Képzőművészet Alap Kiadóvállalata.
- Baktay, E. (1984). *Kőrösi Csoma Sándor*. Gondolat.
- Baktay, E. (2000a). *India*. Szukits Könyvkiadó.
- Baktay, E. (2000b). *India bölcsessége. Szánátana Dharma: az Örök Törvény*. Könyvfakasztó Kiadó – Kairosz Kiadó.
- Baktay, E. (2004). *Indiai éveim*. Palatinus.
- Balogh, A. (1974). *A gyarmatosítás és a nemzeti felszabadító mozgalom története Ázsiában és Afrikában 1914-1939*. Tankönyvkiadó.
- Balogh, A. (1978). *Az indiai nemzeti felszabadító mozgalom (1905-1947)*. Tudományos szocializmus füzetek 47. Az Oktatási Minisztérium Marxizmus-Leninizmus Oktatási Főosztálya.
- Balogh, A. (1979). *Társadalom és politika a gyarmati Indiában*. Kossuth Könyvkiadó.
- Balogh, A. (1988). *Nemzet és történelem Indiában*. Kossuth Könyvkiadó.
- Balogh, A. (szerk.) (2002). *Nemzet és nacionalizmus – Ázsia, Afrika, Latin-Amerika*. Korona Kiadó.
- Balogh, B. (é.n.). *India hipnózisa*. Szukits Könyvkiadó.
- Banerji, Ch. (2009). *Végigetek Indiát*. Tericum Kiadó.
- Bangha, I. (2019). *Költők és koldusok között. Indiai napló 2001–2017*. Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó.
- Barótiné Egey, K. (1999). *Utazásaim a gazdag Indiában*. Máyer Nyomda és Könyvkiadó.
- Bárdi, L. (1999). *A keleti világvallások története és eszmevilága*. Keleti Kiskönyvtár 1., JPTE TTK FI-ÁK.
- Béládi, L. (szerk.) (1985). *Falvak és kasztok a változó Indiában*. ELTE ÁJK Tudományos Szocializmus Tanszék – MTA Szociológiai Kutató Intézet.

- Bernáth, Zs. (1994). *Istenekhez szól a harang*. Fortuna Kiadói Kft.
- Bethlenfalvy, G. (szerk.) (2006). *India és a magyar forradalom 1956*. Argumentum Kiadó.
- Bettelheim, Ch. (1965). *A független India*. Kossuth Könyvkiadó.
- Bhagavad-Gítá – a Magasztos szózata* (1987). Európa Könyvkiadó.
- Bhagavad-Gítá*. Terebess Kiadó.
- Bhagavad-Gítá. Az édes abszolút rejtett kincse*. Harmónia Alapítvány.
- Biberauer, R. ifj. (1937). *Ez is India*. Sylvester Kiadás.
- Bodó, G., & Kallus, Gy. (2004). *India – istenek gyermekei*. Magus Design Studio.
- Bokor, L., Wilhelm, Z., & Nemes, V. (2018) Reflections on the Development of the Indian Diaspora in the „Old World”. In Reményi, P., & Vers, R. (szerk.), *X. Magyar Politikai Földrajzi Konferencia*, PTE TTK FI.
- Bongard-Levin, G. M. & Grantovszkij, E. A. (1981). *Szkhithától Indiáig*. Gondolat Kiadó.
- Boros, Gy. (é.n.). *Az élet megismerése, az indiai ájurvéda*. Magyar Természetgyógyászok Tudományos Egyesülete – Sanitas Egészségkultúra Központ.
- Borsos, B. (2003). *Ázsiától Ázsiáig*. L'Harmattan.
- Brockington, J. L. (2007). *A szent fonál*. General Press.
- Brunton, P. (1999). *India titkai*. Geopen Könyvkiadó.
- Budai Szücs, F. (2002). *Verigudlájf*. CsöndesTárs Kiadó.
- Budai Szücs, F. (2008). *Zarándokút*. Szerzői magánkiadás.
- Burgerné Gimes, A. (2012). *Hat hét Indiában. Társadalmi, gazdasági riportkönyv*. Agroinform Kiadó.
- Burton, R., & Cavendish, R. (1992). *A világ 100 csodája*. Magyar Könyvklub.
- Buzurg, I. S. (2006). *India csudálatosságai*. Corvina Kiadó.
- Chandrasekhar, S. (1968). *Demográfiai robbanás Ázsiában*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 305 p.
- Collins, L., & Lapierre, D. (2001). *Szabadság éjfélikor*. Corvina.
- Coomaraswamy, A. K. (1989). *Hinduizmus és buddhizmus*. Európa Könyvkiadó.
- Corbett, J. (1969). *Emberevő leopárd*. Táncsics – Művelt Nép.
- Dange, Sh. A. (1952). *India az ősközösségtől a rabszolgaságig*. Szikra.
- Dange, Sh. A. (1953). *Az indiai szakszervezeti mozgalom*. Szikra.
- Déchy, M. (1880). Jelentés Magas-Ázsiában tett utazásomról. *Földrajzi Közlemények*, 8, 33–57.
- Devāmṛta, S. (2008). *India története*. Bhaktivedanta Hittudományi Főiskola.
- Dezséry, L. (1977). *India*. Kozmosz Könyvek.
- Dhammapada – Az erény útja*. (2002). Páli nyelvből fordította Főríz László. Gaia Multimédia Stúdió.
- D. Kardos, É. (2007). *Ahol az istenek a földön élnek*. Papyrus Duola Kiadó.
- Dulemba, L., & Dworczyk, W. (1962). *Háromgarasos utazás*. Táncsics Könyvkiadó.
- Dutt, R. P. (1950). *A brit birodalom válsága*. Szikra Könyvkiadó.
- Dutt, R. P. (1951). *Merre tart India?* Szikra Könyvkiadó.
- Dvaipāyana, V. (2010). *Vedānta-sūtra – a Bölcelet csúcsának vezérfonala*. Magyar Brahmana Misszió.
- Dzsajadéva (1982). *Gíta Govinda*. Magvető Könyvkiadó.

- Eliade, M. (2002-2003). *Vallási hiedelmek és eszmék története I–II*. Osiris Kiadó.
- Erdősi, K. (1927). *Napsütéses Indiában*. Szent István-Társulat.
- Fajcsák, Gy. (szerk.) (2007). *Keleti művészeti lexikon*. Corvina.
- Fazekas, B. (2014). *Az indiai parlamenti választások értékelése*. *Modern Geográfia* 9(3), 95–100.
- Fehér, Gy. (2008). *Bharata Maia – India után minden más*. Kossuth Kiadó.
- Fehér, H., & Reményi, L. (szerk.) (2008). *Az aranyháromszög és Goa*. LPI Könyvkiadó.
- Folk, Gy. (2007). *India – a végletek birodalma*. HVG Kiadó.
- Frawley, D. (2003). *Jóga és ájurvéda*. Forever Kiadó.
- Gaál, B., & Tóth, I. (szerk.) (2001). *Varuna himnuszok*. A Tan Kapuja Buddhista Főiskola.
- Gams, J., & Salamon, A. (1985). *Hátizsákkal a Himalájáig*. Kossuth Kiadó.
- Gandhi, I. (1981). *Az én igazságom*. Magvető Könyvkiadó.
- Garai, G. (1971). *Márciusi nyár – jegyzetek és versek egy indiai utazásról*. Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Gáspár, F. (1906). *Kelet- és Hollandus India. A Föld körül III*. Singer és Wolfner Kiadása.
- Gáthy, V. (1970). *Gandhi*. Akadémiai Kiadó.
- Gáthy, V. (1974). *Mit kell tudni az indiai szubkontinensről?* Kossuth Könyvkiadó.
- Gáthy, V. (1984). *A közigazgatás társadalmi problémái a mai Indiában*. Akadémiai Kiadó.
- Gáthy, V. (1985). *Államigazgatás a gyarmati és a független Indiában*. Körösi Csoma Kiskönyvtár 19. Akadémiai Kiadó.
- Gáthy, V. (1989a). *Az Indiai Nemzeti Kongresszus*. Kossuth Könyvkiadó.
- Gáthy, V. (szerk.) (1989b). *Átalakulások. Társadalmi tendenciák a harmadik világban*. Kossuth Kiadó.
- Gáthy, V. (2017). *India – A múltból a jövő felé*. Typotex.
- Gáthy, V., & Balogh, A. (2000). *Gandhi*. Napvilág Kiadó.
- Gelencsér, I. (1998). *Adj nekem egy rúpiát!* PICON.
- G. Hajnóczy, R. (2002). *Bengáli tűz*. Palatinus Kiadó.
- Glasenapp, H. von (1998). *Az öt világvallás*. Talentum Kiadó.
- Gyakov, A. M. (1950). *India és az angol imperializmus*. Művelt Nép Könyvkiadó.
- Gyakov, A. M. (1951). *India 1918 és 1939 között*. Szikra.
- Herendi, Gy. (1997). *Kelettől keletre*. India taxiból. Magánkiadás.
- Hernádi, Gy. (1989). *Lélekvándorlás*. Proprint Kiadó.
- Hetényi, E. (szerk.) (é.n.). *Buddhista lexikon*. Trivium Kiadó.
- Hindu halottaskönyv – Pretakalpa*. (1994). Trivium Kiadó.
- Hirschi, G. (2010). *Mudrák – Az ujjak jógája*. Bioenergetic.
- Horváth, G., & Probáld, F. & Szabó, P. szerk. (2008). *Ázsia regionális földrajza*. ELTE Eötvös Kiadó.
- Horváth, R. (2007). *Indiai feljegyzések*. Kvintesszencia Kiadó.
- Horváth, V. (1977). *Görög istenek Indiában*. Körösi Csoma Kiskönyvtár 15. Akadémiai Kiadó.
- Horváth, V. (1980). *Az indiai művészet évezredei*. Corvina Kiadó.
- Horváth, V. (szerk.) (1982). *Indiai és jávai művészet*. Hopp Ferenc Kelet-Ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, 78 p.
- India művészete*. (1954). Keletázsiai Művészeti Múzeum Kiállításai XI.
- India*. (1955). Szikra.
- India – Bharat, Külkereskedelmi Útmutató* (1956). Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

- Indiai miniatúrák.* (1965). Ernst Múzeum.
- Indiai táncegyüttes.* (1956). Kulturális Kapcsolatok Intézete.
- India.* (1976). Panoráma.
- India.* (1996). Biográf.
- India (Útitárs).* (2008). Panemex – Grafo.
- India 100 csodája. A kultúra és a természet legszebb kincsei.* (2008). Alexandra Kiadó.
- India – Nyitott Szemmel.* (2011). Kossuth Kiadó.
- Ions, V. (1991). *Indiai mitológia.* Corvina.
- Isvara Krsna dasa (Tasi, I.) (szerk.) (2003). *Kérdések és válaszok a Krisna-tudatról.* Bhaktivedanta Book Trust.
- Jakabos, Ö. (1983). *Indiai útinapló – Kőrösi Csoma Sándor nyomában.* Kriterion Könyvkiadó.
- Jánosy, I. (1978). *Rámájana.* Móra Ferenc Könyvkiadó.
- Joshi, S. (1999). *Ájurvéda és pancsakarma.* Édesvíz Kiadó.
- Jung, C. G. (2005). *A nyugati és a keleti vallások lélektanáról.* Scolar Kiadó.
- Kabír misztikus dalai. Rabindranáth Tagore átültetése alapján.* (2007). FILOSZ.
- Kálidásza (1887). *Sakuntala.* Kisfaludy-Társaság, Franklin Társulat.
- Kálidásza (1922). *A király és a bajadér. Málaviká és Agnimitra.* Kner Izidor Könyvnyomtató Kiadása.
- Kálidásza (1959). *A Felhő-hírnök (Méghadúta).* Európa Könyvkiadó.
- Kálidásza (1961). *Válogatott művei.* Európa Könyvkiadó.
- Kalmár, Gy. (1971). *India – nyugalom és nyugtalanság.* Kossuth Könyvkiadó.
- Kalmár, Gy. (1972). *Indira Gandhi.* Kossuth Könyvkiadó.
- Kalmár, Gy. (1974). *A felrobbant ország. Pakisztán-Bengália.* Gondolat.
- Kalmár, Gy. (1980). *Mi a gandhizmus? Tanulmányok a fejlődő országokról 104.* MTA VKI, Budapest, 79 p.8
- Kalmár, Gy. (1982). *Mahátmá Gandhi.* Gondolat Kiadó.
- Kalmár, Gy. (1985). *Indira Gandhi.* Kossuth Könyvkiadó.
- Kalmár, Gy., & Stalter, Gy. (2000). *Jöjjön velünk Indiába!* AduPrint Kiadó.
- Keserü, K. (2007). *Amrita Sher-Gil.* Kelet Kiadó.
- Kiss, J. B. (2008). *Így láttam Indiát.* Erdélyi Nimród Könyvek, AVES Alapítvány.
- Kiss, Zs. (2009). *India – Az árnyékok színei.* Magyar Fotográfiai Múzeum.
- Klostermaier, K. K. (2001). *Bevezetés a hinduizmusba.* Akkord Kiadó.
- Koestler, A. (1999). *India.* Terebess Kiadó.
- Kozma, A. (2001). *A hindu istenalakok szimbólumai.* Saxum Kiadó.
- Kubassek, J. (1989). *A veddák földjén – Sri Lanka szigetén.* Gondolat Kiadó.
- Küng, H., & Stietencron, H. von (1999). *Párbeszéd a hinduizmusról.* Palatinus.
- Latinovits, G. (1897). A macharadsák honából. *Földrajzi Közlemények*, 25, 9–26.
- Laukó, A. (1888) India történeti földrajza. *Földrajzi Közlemények*, 16, 605–613.
- Leveles, Z., & Juhász, B. (2010). *Álmom India.* Szerzői Kiadás.
- Ligeti, V. (1966). *Siva árnyékában.* Gondolat Kiadó.
- Ligeti, V. (1969). *A Gangesz partján.* Gondolat Kiadó.
- Ligeti, V. (1977). *Indiai arcképek.* Gondolat Kiadó.

- Mai indiai képzőművészet.* (1972). Magyar Nemzeti Galéria, Budapest, 1972. február 19. – március 12.
- Malik Tóth, I. (szerk.) (2002). *India misztikája. Az egység tanítói.* Filosz Kiadó.
- Mánava Dharmasásztra, Manu törvényei.* (2019). Ford. Németh Ildikó. Édesvíz Kiadó.
- Manu Törvénykönyve.* (2019). Ford. Borbély Judit Bernadett. L'Harmattan.
- Mannering, D. (1996). *India művészete.* Helikon Kiadó.
- Mehra Kingsland, V. (2000). *A hinduizmus.* Kossuth Kiadó.
- Michaux, H. (1998). *Egy barbár Indiában.* Terebess Kiadó.
- Mocsáry, B. (1899). *India és Ceylon.* Athenaeum R. Társulat Könyvnyomdája.
- Mocsáry, B. (1901). *Keleti utazás.* Athenaeum R. Társulat Könyvnyomdája.
- Mode, H. (1970). *A nő az indiai művészetben.* Corvina Kiadó.
- Móga, J. (1989). *Vándorúton Indiában.* Gondolat Kiadó.
- Molnár, R. M., Fehér, S., & Fehér, K. ifj. (2009). *Karácsony elefántháton.* Forum Könyvkiadó.
- Mukerjee, R. (1954). *Az indiai munkásosztály helyzete.* Szikra.
- Nagy, I. (1957). *Hetedhét országon keresztül Indiába.* Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó.
- Nehru, Dzs. (1956). *Önéletrajz.* Szikra Könyvkiadó.
- Nehru, Dzs. (1981). *India felfedezése.* Európa Könyvkiadó.
- Nemes, V. (2016). A nemi arányok eltolódásának vizsgálata Indiában. *Modern Geográfia 11(1)*, 3–22.
- Nicholson, L. (2011). *India. National Geographic Traveler.* Geographia Kiadó.
- Orbán, O. (1973). *Ablak a Földre.* Magvető Kiadó.
- Pavan, A. (2005). *Gangesz – A szent folyó mentén.* Geographia Kiadó.
- Péczely, L. (1988). *Kalandozások Ázsiában.* HungariaSport Vállalat.
- Petz, Gy. szerk. (2001) *A művészet története – Ázsia.* Magyar Könyvklub.
- Pilát, J. (1969). *Mahátma Gandhi.* Gondolat Kiadó.
- Piszter, G. (2013). India és az atomenergia kapcsolata. In Dövényi Z., & Donka A. (szerk.), *A geográfia változó arcai.* PTE TTK FDI.
- Prinz, Gy. (1911). *Ázsia szívében.* Utazások Könyvtára Kiadása.
- Puránák. A hindu legendairodalom gyöngyszemei.* (2008). Corvina.
- Puskás, I. (1984). *Istenek tánca.* Gondolat Könyvkiadó.
- Puskás, I. (1991). *A hinduizmus (források). Keleti vallások.* Gólyavári Füzetek 10. Kőrösi Csoma Társaság,
- Puskás, I. (2000). *Lélek a körforgásban.* Balassi Kiadó.
- Radnóti, A. (2008). *India Oroszlánjai a szikhek.* Keleti Könyvtár 4., Kelet Kiadó.
- Rámájana.* (1997). Terebess Kiadó.
- Rámájana.* (1999). Lál Kiadó.
- Rámájana és Mahábhárata. Elbeszéli: Baktay Ervin* (1960). Európa Könyvkiadó.
- Ranade, S., & Ravat, R. (2009). *Ayurveda és a wellness – az ayurvedikus masszázis.* Magyar Ayurveda Gyógyászati Alapítvány Kht.
- Rig-Véda.* (2000). Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó.
- Rolland, R. (1922). *Mahátmá Gandhi.* Dante Kiadás.
- Roskelley, J. (2006). *Nanda Devi.* Corbis Könyvkiadó.

- Saposnyikova, L. V. (1974). *A Kék-hegyek törzse*. Kossuth Könyvkiadó.
- Saposnyikova, L. V. (1980). *A dzsungel ösvényei*. Kossuth Könyvkiadó.
- Sára, S. (2009) *India, a szépség koldusa*. Magyar Filmtörténeti Fotógyűjtemény Alapítvány.
- Sárosi, E. (1986). *Zarándokúton Nyugat-Tibetben*. Kossuth Könyvkiadó.
- Scarr, J. (1972). *Nők hitezres csúcsokon*. Táncsics Könyvkiadó.
- Schmidt, J. (2004a). *Bevezetés India örökléttanába*. Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó.
- Schmidt, J. (2004b). *Bevezetés India szent irodalmába*. Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó.
- Sebes, T. (1969). *Buddha lábnyomában*. Táncsics Könyvkiadó.
- Sen, A. (2003). *A fejlődés mint szabadság*. Európa Könyvkiadó.
- Shales, M. (2007). *Delhi, Agra, Rajasthan*. Thomas Cook Útikönyvek. Alexandra Kiadó.
- Sichrovsky, H. (1961). *India felszárítja könnyeit*. Táncsics Könyvkiadó.
- Silappadháram és Maduraikándzsi. Két tamil eposz próza fordításban*. (2004). General Press Kiadó.
- Singh Kalsi, S. (2001). *A szikhizmus*. Kossuth Kiadó, Budapest.
- Sitkéry, Z. (szerk.) (2003). *Gandhi – Az igazság szolgálója*. Ursus Libris.
- Srímád Bhágavatam. Harmadik Ének (Első kötet, 1-16. fejezet)*. (2004). The Bhaktivedanta Book Trust.
- Stierlin, H. (é.n.). *Iszlám művészet és építészet – a perzsa építészet Iszfahántól a Tadzs Mahalig*. Alexandra Kiadó.
- Surányi, S. (1968). *A szövetkezés és mezőgazdaság néhány kérdése Indiában*. Szövetkezeti Kutató Intézet Közleményei.
- Surányi, S. (1978). *India gazdasága*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Surányi, S. (1982). *Az indiai agrárkérdés*. Akadémiai Kiadó.
- Szegedi, N., & Wilhelm, Z. (2008). Dél-Ázsia társadalomföldrajza. In Horváth, G., Probáld, F., & Szabó, P. (szerk.), *Ázsia regionális földrajza*. (pp. 403–562). Eötvös Kiadó.
- Szenkovics, D. (2014). *Móhandász Karamcsand Gándhi filozófiai gondolkodásának központi fogalmai*. Pro Philosophia Kiadó – Egyetemi Műhely Kiadó.
- Széchenyi, Zs. (1964). *Náhar*. Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Szilágyi, É. (1956). *India tegnap és ma*. Az Országos Béketanács külpolitikai füzetek 48.
- Szulejman, H. (szerk.) (1979). *A Bábúr-náme miniatúrái*. Fan Kiadó – Corvina Kiadó.
- Tasnádi-Sáhy, P. (2010). *Hidd el, ez Delhi! Egy önkéntes naplója*. Sanoma, Budapest.
- Téchy, O. (1986). *Buddha*. Gondolat Kiadó.
- Tenigl-Takács, L. (1997). *India története*. Medicina – Tan Kapuja Buddhista Főiskola.
- Titkos tanítások – Válogatás az Upanisadokból*. (1987). Prométheusz Könyvek 14, Helikon Kiadó.
- Tóth, J. (szerk.) (2010). *Világföldrajz*. Akadémiai Kiadó.
- Tóth-Soma, L. (1998a). *Egyszerűen és érthetően a hinduizmusról*. Egyházfórum.
- Tóth-Soma, L. (1998b). *Varázslatok könyve. Válogatás az Atharva Védából*. Bába és Társai Kiadó.
- Tóth-Soma, L. (szerk.) (2000). *Szemelvények a hinduizmus kutatásának történetéből*. In *Acta Studiorum Religionis Szegedini* 2. Bába és Társa Kiadó.
- Tóth-Soma, L. (2007). *Bevezetés a hinduizmus vallásfilozófiájába*. Bhaktivedanta Hittudományi Főiskola.

- Trócsányi, A., & Wilhelm, Z. (1996). *Fejezetek India földrajzából és a fejlődő világ urbanizációs problémái*. JPTE TTK ÁTUT.
- Upanisadok. (1998). Ursus Kiadó.
- Vincze, Z. (2006). *India gyógyszálló – Hamaranna blogja*. Népszabadság Könyvek.
- Vivékánanda, Sz. (2006). *Rádzsa-jóga*. Lazi Könyvkiadó.
- Vojnich, O. (1913). *British India*. Singer és Wolfner Kiadása.
- Weber, M. (2005). *Vallásszociológia*. Helikon Kiadó.
- Wilhelm, A. (2020). *Az indiai aranyháromszög turizmusának vizsgálata*. Szakdolgozat, PTE KTK.
- Wilhelm, Z. (2000). Dél-Ázsia mételye – a kasmíri konfliktus. In Dövényi, Z. (szerk.), *Alföld és nagyvilág*. (pp. 335–351). MTA FKI.
- Wilhelm, Z. (2001). Bengál környezeti jellemzői a XX. század elején. In Kovács, J., & Lóczy, D. (szerk.), *A vizek és az ember*. (pp. 283–302). PTE TTK FI.
- Wilhelm, Z. 2002: A Kashmiri konfliktus politikai földrajzi alapjai. In Szabó, L., Ölbei, T., & Wilhelm, Z. (szerk.), *Anyországok és (volt) gyarmataik. Afrika – Amerika – Ázsia*. (pp. 209–222). Universitas Munkacsoport, PTE TTK – BTK.
- Wilhelm, Z. (2004). Dél-Ázsia – Kasmír. In Csefkó, F., & Gyurok, J. (szerk.), *Varázslatos India*. (pp. 97–112.). Gálós Nyomdász Kiadói és Kereskedelmi Kft.
- Wilhelm, Z. (2008). Adatok az indiai urbanizáció folyamatának vizsgálatához. *Modern Geográfia* 3(2), 152–209.
- Wilhelm, Z. (2009). Hinduk Afrikában. *Afrika Tanulmányok* 3(1), 28–35.
- Wilhelm, Z. (2010). Dél-Ázsia. In Tóth, J. (szerk.), *Világföldrajz*. (pp. 977–1029). Akadémiai Kiadó.
- Wilhelm, Z. (2011). The survey of spatial disparity in India with the application of SENTIENT Index. *Hungarian Geographical Bulletin* 60(1), 45–65.
- Wilhelm, Z. (2015). *India regionális földrajza*. Publikon Kiadó.
- Wilhelm, Z. (2018). Indiai mozaik. *Fókuszban India – Az ébredő nagyhatalom*. Antall József Tudásközpont 2018/4, 20–24.
- Wilhelm, Z., & Bagdy, Á. (2021). India gazdasági fejlődésének területi és földrajzi hatásai. In Karátson, D., & Nagy, B. (szerk.), *X. Magyar Földrajzi Konferencia absztraktkötet*. A Földgömb az Expedíciós Kutatásért Alapítvány.
- Wilhelm, Z., & Zagyai, N. (2012). Mit ér a lány, ha indiai? – Nemi arányok alakulásának vizsgálata Indiában. In Nyári, D. (szerk.), *Kockázat – Konfliktus – Kihívás: A VI. Magyar Földrajzi Konferencia, a MERIEXWA nyitókonferencia és a Geográfus Doktoranduszok Országos Konferenciájának Tanulmányai*. (pp. 1037–1053). SZTE TTIK Természeti Földrajzi és Geoinformatikai Tanszék.
- Wilhelm, Z., & Zagyai, N. (2019). *Kereszténység és vallásszabadság Indiában*. *Vigilia* 84(1), 12–19.
- Wilhelm, Z., Kisgyörgy, P., & Déri, I. (2010). *Nepál*. Publikon Kiadó.
- Wilhelm, Z., Kuszinger, R., & Zagyai, N. (2022). Classifying the Million-Plus Urban Agglomerations of India – Geographical Types and Quality of Life. In N. C. Jana, A. Singh, & R. B. Singh (eds.), *Livelihood Enhancement Through Agriculture, Tourism and Health*. (pp. 261–285). Springer Nature.
- Wilhelm, Z., Pete, J., & Kisgyörgy, P. (2006). Adatok a kasmíri konfliktus politikai földrajzi elemzéséhez. *Földrajzi Értesítő*, 55(1–2), 213–237.

- Wilhelm, Z., Pete, J., Nemes, V., & Zagyai, N. (2011). The Survey of Spatial Disparity in India with the Application of the SENTIENT Index with Special Focus on Religious Composition. *Humán Innovációs Szemle*, 2(1), 56–76.
- Wilhelm, Z., Rudl, J., Bank, K., Gálosi-Kovács, B., Benovics, G., Déri, I., & Piszter, G. (2010). Területi különbségek vizsgálata Indiában. *Földrajzi Közlemények*, 134(3), 299–312.
- Wilhelm, Z., Zagyai, N., Nemes, V., & Kiss, K. (2014). A gyermekkori nemi arányok átalakulásának területi összefüggései Indiában a 2011-es népszámlálás tükrében *Településföldrajzi Tanulmányok*, 3(1), 139–149.
- Wilkinson, Ph. (2006). *Gandhi*. Geographia Kiadó.
- Wojtilla, Gy. (1998). *A mesés India*. Édesvíz Kiadó.
- Wojtilla, Gy. (1999). *A középkori India története*. JATEPress.
- Yesudian, S. R. (1941). *Sport és jóga*. Stádium Sajtóvállalat Részvénytársaság Kiadása.
- Yesudian, S. (2005). *A jóga áldásos ereje*. Lazy Könyvkiadó.
- Zagyai, N. (2009). A judaizmus múltja és jelene Indiában. *Modern Geográfia* 4(4), 54–102.
- Zagyai, N. (2013). A vallásszabadság korlátai a mai Indiában. In Balogh, R., & Schmidt, P. (szerk.), *A földtudományi kutatások új aspektusai*. (pp. 117–129). Publikon Kiadó.
- Zagyai, N., & Ács, M. (2017). Christian missions as civil society movements at the service of the Indian society. *Civil Szemle*, 14(3), 105–120.
- Zagyai, N., Kuszinger, R., & Wilhelm, Z. (2021). Characteristics of recent urbanisation in India in light of the divergent development paths of metropolises. *Regional Statistics*, 11(3), 60–94.
- Zikmund, M., & Hanzelka, J. (1971). *Világrész a Himalája alatt*. Madách Könyvkiadó.

Ez a mű a Creative Commons Nevezd meg! – Ne add el! – Ne változtasd! 4.0 nemzetközi licence-feltételeinek megfelelően felhasználható. (CC BY-NC-ND 4.0)

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>

This open access article may be used under the international license terms of Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0)

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>

